

(NIET ZO) FREQUENTLY ASKED QUESTIONS

JOHAN BRAECKMAN ANTWOORDT OP VRAGEN VAN LEDEN EN LEZERS

Net als filosofen stellen vrijzinnig humanisten graag (kritische) vragen. Daarom vroegen we de leden van het Humanistisch Verbond en de lezers van onze nieuwsbrief van welke prangende vragen zij zoal wakker liggen. Een onschuldige hand selecteerde, Johan Braeckman antwoordde.

Waarom zou u iemand aanraden filosofie te studeren?

Omdat ik denk dat er geen enkele andere opleiding is die op dezelfde manier de horizon verruimt, de nieuwsgierigheid prikkelt, leergierig maakt, aanzet tot een gezonde vorm van twijfel en kritisch denken en in het algemeen een uniek intellectueel perspectief biedt op de mens, de maatschappij en de wereld en op alle fundamentele vragen die een mens zich kan stellen. Maar ik geef toe dat ik enigszins bevooroordeeld ben ...

Wat maakt iemand tot vrijzinnig humanist?

Het is van belang om de aspecten vrijzinnigheid en humanisme van elkaar te onderscheiden. In de Belgische context – en zo gebruik ikzelf ook het begrip – betekent ‘vrijzinnig’ dat men geen geloof hecht aan het bestaan van een of meer bovennatuurlijke wezens die men gaandeweg ‘goden’ heeft genoemd. Bijgevolg kunnen er ook geen teksten bestaan die door een van die goden zouden ‘geopenbaard’ zijn, net zomin als door die goden bedachte of gewenste gedragsregels, morele voorschriften, dieetregels enzovoort. Evenmin kunnen de goden, aangezien ze enkel in de verbeelding bestaan, mirakels veroorzaken, gebeden

verhoren, een universum scheppen of oordelen over de morele kwaliteit van een mensenleven. De zogenaamde heilige boeken uit diverse religieuze tradities zijn enkel en alleen door mensen bedacht, ze bevatten geen empirische kennis of ethische en filosofische inzichten die het louter menselijke overstijgen. Het begrip ‘humanisme’ kent een lange geschiedenis en heeft meerdere betekenissen, maar in combinatie met ‘vrijzinnig’ slaat het op de overtuiging dat alle mensen bijzondere waarde hebben dankzij meerdere eigenschappen (het vermogen tot zelfstandig en rationeel denken, tot autonoom handelen, het kunnen afwegen van het morele gehalte van handelingen, het kunnen waarderen van schoonheid, goedheid en waarheid, het kunnen streven naar rechtvaardigheid en andere). Omwille van die eigenschappen bezitten mensen rechten (en kunnen ze plichten hebben). Deze rechten zijn universeel: humanisten gaan ervan uit dat alle mensen, ongeacht geslacht, huidskleur, herkomst, levensbeschouwing enzovoort die rechten bezitten. Nu kan men humanist zijn zonder vrijzinnig te zijn: ook een christen bijvoorbeeld kan, net door zijn religieuze overtuiging, evenzeer van het universele karakter van de mensenrechten overtuigd zijn. Maar daartegenover staat dat er ook onvermijdelijk verschillende opvattingen zullen bestaan over fundamentele kwesties tussen een vrijzinnig humanist en (bijvoorbeeld) een christelijk humanist. Overigens kan men natuurlijk vrijzinnig zijn (in de betekenis van het geen geloof hechten aan het bestaan van een of meerdere goden), maar geen humanist. Een ongelovige kan bijvoorbeeld racist of seksist zijn, of op een andere manier geen respect hebben voor de waarde die humanisten aan elk individu toekennen, noch voor de universaliteit van de mensenrechten.

Wat kan humanisme betekenen of hoe moeten we

humanisme (her)definiëren in het antropoceen, het tijdperk waarin de mens zichzelf kan vernietigen en zijn planeet minstens ernstige schade kan toebrengen? Is een humanisme mogelijk waarin de mens niet louter op zichzelf gericht is, maar ook aandacht en empathie heeft voor zijn 'Umwelt' en voor wat geen directe gelijkenis met hem vertoont (Adam's curse)? Dat evenwel zonder te vervallen in een nieuw soort (fanatieke) religiositeit die de natuur quasi 'vergodelijkt' en de mens belemmert in zijn morele en wetenschappelijke ontwikkeling, en in zijn langzaam verworven politieke en individuele vrijheid en soevereiniteit?

Het besef dat we in het zogenaamde antropoceen leven, noopt ons ertoe om grondig na te denken over de precieze betekenis van het humanisme. Ik ben nooit van mening geweest dat humanisme erop neer zou komen dat de mens in alles en altijd en overal centraal moet staan. Dat is eerder een vorm van antropocentrisme, geen humanisme, en dan nog antropocentrisme in een negatieve betekenis. (Zie Jaap Kruithofs boek *De mens aan de grens*.) Humanisme is door sommigen ingevuld of geïnterpreteerd als een soort 'mensengodsdienst', een verering van de mens door de mens zelf. Dat is wat mij betreft een zeer bedenkelijke invulling van wat humanisme betekent. Meerdere menselijke eigenschappen die we van bijzonder belang achten, zoals positieve emoties en bewustzijn, vinden we ook bij vele diersoorten terug. Het zijn dus geen exclusief menselijke eigenschappen. Als we ze bij mensen waarderen, dan moeten we consequent zijn: als we bijvoorbeeld het feit dat mensen pijn en leed kunnen ervaren moreel relevant vinden, dan geldt dat ook voor dieren die pijn- en welzijnsgevoelig zijn. Die dieren bevinden zich dan ook in wat we 'de morele cirkel' kunnen noemen, wat onvermijdelijk gevolgen heeft voor de wijze waarop we ermee omgaan (of er net niet mee omgaan). Maar we moeten ook opletten om niet te vervallen in wat we 'pathocentrisme' kunnen noemen (het vermogen om pijn te kunnen ervaren), of 'sentientisme' (bewuste ervaringen kunnen hebben). Dat zou betekenen dat enkel en alleen datgene wat bewustzijn heeft en in staat is pijn te ervaren, moreel van belang is. Ook dat zou onze ethische houding tegenover de 'Umwelt' verengen. Er zijn immers organismen (planten, dieren) en structuren (zoals ecosystemen) die bijzonder waardevol zijn, zonder bewustzijn te hebben of pijngevoelig te zijn. Ik hoop dat het humanisme uit zichzelf evolueert naar

een ethische levensvisie die het als vanzelfsprekend beschouwt dat we op een fundamenteel andere wijze met dieren moeten omgaan dan wat nu het geval is, en die tegelijk de schoonheid en andere waardevolle eigenschappen van de natuur maximaal respecteert. Dat betekent niet dat we moeten verzanden in een vaag soort holisme, noch in een soort religieus ecocentrisme. Mensen zijn en blijven de zingever, en waarde bestaat dankzij ons. Maar er bestaan ook andere waarden dan louter industriële of economische; waarden die er net kunnen toe leiden dat we de integriteit van de natuurlijke omgeving intact laten. (Het boek *Beter weten. Filosofie van het ecohumanisme* van Floris van den Berg is een lange en indringende analyse van heel deze kwestie.)

Is het niet beter om in deze informatietechnologische tijden van Facebook, Twitter, volgers en influencers geen vrienden te hebben? Niet alleen om jezelf en je gemoedsrust te beschermen, maar evenzeer je eigen kritische denken? Geef mij maar een hond ...

Het zou best kunnen dat we beter af zijn zonder zogenaamde vrienden waarmee we louter een digitale relatie hebben. Onderzoek daarover zal dat moeten uitwijzen. Maar een leven zonder 'echte' vrienden lijkt mij niet leefbaar. Socrates zei dat een leven waarover men niet reflecteert, het niet waard is om geleefd te worden. Dat lijkt me nogal sterk. Maar een leven leiden zonder vrienden? Ik kan het me onmogelijk voorstellen. 'No one is an island', schreef de dichter John Donne, en hij heeft gelijk. Mensen zijn geen solitaire wezens, onze psychologische vermogens zijn bij uitstek gericht op het samenleven met anderen (inclusief dieren zoals honden, overigens). Het is geen toeval dat we misdadigers veroordelen tot eenzame opsluiting: het is een van de zwaarste straffen die we konden bedenken (en ik ben er geen fan van, niet voor anderen en al zeker niet voor mezelf). Tijd doorbrengen met vrienden staat telkens bovenaan in de lijstjes van wat mensen gelukkig maakt, zo wijst onderzoek uit. Onze vrienden zijn belangrijker dan pakweg gezondheid of materieel bezit. Wie zonder vrienden is, loopt veel meer risico op een depressie en allerlei andere mentale en fysieke aandoeningen. In onze jachtige, prestatiegerichte maatschappij brengen we veel te weinig tijd door met vrienden. Dat blijkt ook uit onderzoek waarbij men aan mensen die niet lang meer te leven hebben vraagt waar ze spijt van hebben. 'Ik heb te weinig tijd doorgebracht

met mijn vrienden', scoort telkens bijzonder hoog.

Kunnen vrijheid en vrije wil bestaan in een universum dat – net als onze hersenen – volledig gedetermineerd wordt door natuurwetten?

'Vrije wil' is een begrip dat voor veel verwarring zorgt, het lijkt me beter om het op te geven. Net zoals andere, eveneens nutteloze concepten die ooit zijn bedacht om het menselijk gedrag te verklaren – zoals bijvoorbeeld 'ziel', 'Über-ich' of 'drapetomanie'. Als alles in het universum, inderdaad inclusief de hersenen, onderhevig is aan causale wetmatigheden, dan kan zoets als 'vrije wil' niet bestaan. (Quantumeffecten zijn een uitzondering op dat determinisme, maar ze zijn irrelevant voor de werking van de hersenen en voor menselijk gedrag.) Dat betekent evenwel niet dat we niet zinvol over vrijheid kunnen praten, maar het hangt er natuurlijk van af wat we daarmee bedoelen. Ook het begrip 'vrijheid' brengt veel spraakverwarring teweeg. Het laat zich moeilijk omschrijven en men geeft er zeer uiteenlopende betekenissen aan. Daarom is het beter om het over 'gradaties van autonomie' te hebben. Autonomie betekent 'zelfdeterminatie': de causale factoren die het gedrag bepalen zijn dan intern, niet extern. Als ik zelf beslis om mijn job op te geven doe ik aan zelfdeterminatie; als mijn baas mij ontslaat ben ik 'van buiten af' gedetermineerd. Het resultaat is hetzelfde – ik heb geen job meer –, maar in de eerste situatie ben ik autonomer dan in de tweede. Mensen kunnen zichzelf maximaal determineren – dus autonomer worden, en in die zin vrijer – naarmate ze betere inzichten hebben. In de zeventiende eeuw bracht Spinoza reeds een dergelijke visie naar voren. Hoe rationeler en betrouwbaarder onze kennis is, hoe groter onze mate van autonomie kan worden. In deze visie heb je net determinisme nodig om zinvol over 'vrijheid' (= zelfdeterminatie) te kunnen praten. Het alternatief is eerder willekeur. Vrijheid is dus zelfdeterminatie, op basis van betrouwbare kennis (iemand die zichzelf determineert op basis van pseudowetenschap, bijvoorbeeld, kent een soort pseudovrijheid.) Dat houdt ook de mogelijkheid tot eliminatie van alternatieven in: wie niet kan kiezen tussen meerdere opties, omdat hij geen goede argumenten heeft om een keuze te maken, kent evenmin vrijheid of autonomie. Hij is zoals de ezel van Buridan, die niet kon kiezen tussen twee hooioppers en bijgevolg verhongerde. Een voorbeeld: wie op ratione-

“Vrije wil is een begrip dat voor veel verwarring zorgt, het lijkt me beter om het op te geven.”

le en ethische gronden vegetariër is, heeft misschien minder 'keuze' tijdens een restaurantbezoek, maar is toch 'vrijer' dan de klant die niet weet wat te kiezen en dan maar het gerecht 'kiest' dat de kelner aanbeveelt.

Wat moeten we denken over het terugschroeven van liberale abortuswetten in de VS?

Dat is potentieel ronduit dramatisch. Als de nieuwe wet in Alabama effectief in voege treedt, wordt de klok decennia teruggezet (tot vóór 'Roe versus Wade', 1973). Het ontnemt vrouwen het fundamentele recht op (reproductieve) zelfbeschikking. Zelfs verkrachting en incest zijn geen voldoende redenen om een abortus legaal te mogen ondergaan. De gevolgen zullen desastreus zijn: illegale en medisch onverantwoorde abortussen, meer vrouwen en artsen in gevangenschappen, ongewenste kinderen, meer criminaliteit, kinderen die in slechte omstandigheden opgroeien enzovoort. Het is voorspelbaar dat vooral zwarte, arme vrouwen van de nieuwe wet het slachtoffer zullen worden. Als dat een voorbeeld is van hoe *America* opnieuw 'great' moet worden, dan moeten we andermaal vaststellen dat men in de VS vaak radicaal anders nadenkt over fundamentele kwesties dan in Europa. Waar mogelijk, moeten we de – gelukkig – vele Amerikaanse initiatieven steunen die oppositie voeren tegen de nieuwe, ultraconservatieve wetgeving.

Hoe moeten we omgaan met de sterk toegenomen en nog steeds toenemende diversiteit in onze samenleving? Hoe moeten we een evenwicht vinden tussen pluralisme, openheid en verdraagzaamheid enerzijds, en het bewaken van 'onze' verlichte politieke en ethische waarden anderzijds?

Het is een zeer goede zaak dat onze democratische verworvenheden een grote mate van diversiteit toelaten en een grote tolerantie kennen naar zeer uiteenlopende, ook radicale opinies en levenswijzen. Het recht op vrije meningsuiting gaat in onze samenleving vrij ver, zeker vergeleken met landen die dictatoriale of theocratische kenmerken hebben (bijvoorbeeld Rusland, Iran). Dat leidt quasi onvermijdelijk tot de paradox van de democratie: we laten, op basis van bijzonder waardevolle democratische basisbeginselen, toe dat ideologische, politieke en religieuze opvattingen wor-

den verspreid die tot doel hebben de democratie op te heffen. In theorie kan dat, mits voldoende electoraal succes, ook effectief plaatsvinden. Ik ben er evenwel redelijk gerust in: onze democratie kan wel tegen een stootje. Er moeten al behoorlijk wat salafisten of aanhangers van het Noord-Koreaanse regime aanwezig zijn om een echt zorgwekkende invloed op de kwaliteit van de democratie uit te oefenen. (Wat niet wegneemt dat de al dan niet terechte bezorgdheid die velen hebben over de invloed van radicale geloofs- of ideologische overtuigingen op zichzelf kan leiden tot de groei van intolerante opvattingen, politieke partijen of groeperingen. Zo dreigen we in een vicieuze cirkel terecht te komen.)

Het probleem is niet zozeer dat minderheden met ondemocratische opvattingen een onaanvaardbaar grote invloed op de maatschappij in haar geheel kunnen hebben (dat gebeurt niet zomaar), maar wel dat het erg lastig is om steun en bescherming te bieden aan de minderheden binnen de minderheden. Wie opgroeit in een gezin met pakweg salafistische ouders, kent weinig keuzemogelijkheden. Hetzelfde geldt natuurlijk voor andere doctrinaire ideologieën of levensbeschouwingen. De islam kent in principe de doodstraf voor afvalligheid (een vrij krachtig middel om de familiale en groepscohesie te beschermen), maar ook andere religies kennen praktijken zoals verstoting van iemand die ervoor kiest om van levensbeschouwing te veranderen (of bijvoorbeeld homo is of een job wil uitoefenen die binnen de gemeenschap niet wordt aanvaard.) Het recht van ouders om hun kinderen op te voeden zoals ze dat willen – de grens met indoctrinatie kan dun zijn – gaat zeer ver. Ouders kunnen hun kinderen racistische denkbeelden meegeven, of irrationele geloofs-overtuigingen bijbrengen. Ze kunnen ze aanzetten tot haat tegenover andersdenkenden enzovoort. Het is zo goed als onmogelijk om daar rechtstreeks tegen in te gaan (men kan ouders, gelukkig maar, niet de ouderlijke macht ontnemen omdat ze hun kinderen opzadelen met bijvoorbeeld een pseudowetenschap zoals het creationisme). Bijgevolg ligt de sleutel – jawel – in het onderwijs. We moeten kinderen zo vroeg mogelijk de basisbeginselen van het kritisch denken bijbrengen, en hen kennis laten maken met de diversiteit aan levensbeschouwingen die er bestaan. Het lijkt me het voornaamste verweer tegen de negatieve invloed

“Het besef dat we in het zogenaamde antropoceen leven, noopt ons ertoe om grondig na te denken over de precieze betekenis van het humanisme.”

die ondemocratische groepen en opvattingen in onze maatschappij kunnen hebben. Tot slot: mensen die haat zaaien en oproepen tot geweld, kan men natuurlijk vervolgen op basis van democratisch gestemde wetten, en eventueel opsluiten of anders bestraffen. Maar ideaal is dat niet. Het is veel beter om jongeren zodanig te onderwijzen dat een haatzaaier nergens vruchtbare bodem vindt,

maar eerder wordt weggelachen.

Hebben wij als mens en als humanist een morele verplichting om een deel van onze (vrije) tijd te besteden aan minder gefortuneerden en/of mensen die het op een of andere manier moeilijk hebben (bijvoorbeeld door vrijwilligerswerk)?

Een morele plicht wil ik het niet noemen, maar het is wel een zeer wenselijk iets. Niet enkel voor de ‘ontvangers’, maar ook voor de ‘gevers’. Vrijwilligerswerk wordt stevast als bijzonder zinvol ervaren. Het is een uitstekend middel tegen nihilisme, depressie, burn-out, gevoelens van existentiële leegte et cetera. Het ent zich in principe op enkele van de beste menselijke vermogens die we hebben, zoals empathie en onbaatzuchtig altruïsme. Natuurlijk moeten we ons ook de vraag stellen welke vormen van vrijwilligerswerk wenselijk zijn vanuit ethisch perspectief. Men kan bijvoorbeeld vrijwilligerswerk doen voor Schild & Vrienden, of voor Artsen Zonder Grenzen. Het is een interessante denkoefening om na te gaan welk vrijwilligerswerk we als meer of minder humanistisch kunnen zien. Een andere problematiek betreft de vraag of bepaalde vormen van vrijwilligerswerk niet eerder tot het takenpakket van de overheid behoren. Bijvoorbeeld de hulpverlening, door vrijwilligers, aan daklozen of bedelaars: is het niet eerder aangegeven dat de overheid de nodige steun biedt? En tot slot moeten we ons ook de vraag stellen of sommige vormen van vrijwilligerswerk niet eerder bepaalde problemen bestendigen, en misschien zelfs het slachtoffer worden van een middel-doelomkering. De hele problematiek kadert in de studie van wat ‘effectief altruïsme’ genoemd wordt, zie de boeken hierover van Peter Singer, Stijn Bruers en anderen.

JOHAN BRAECKMAN